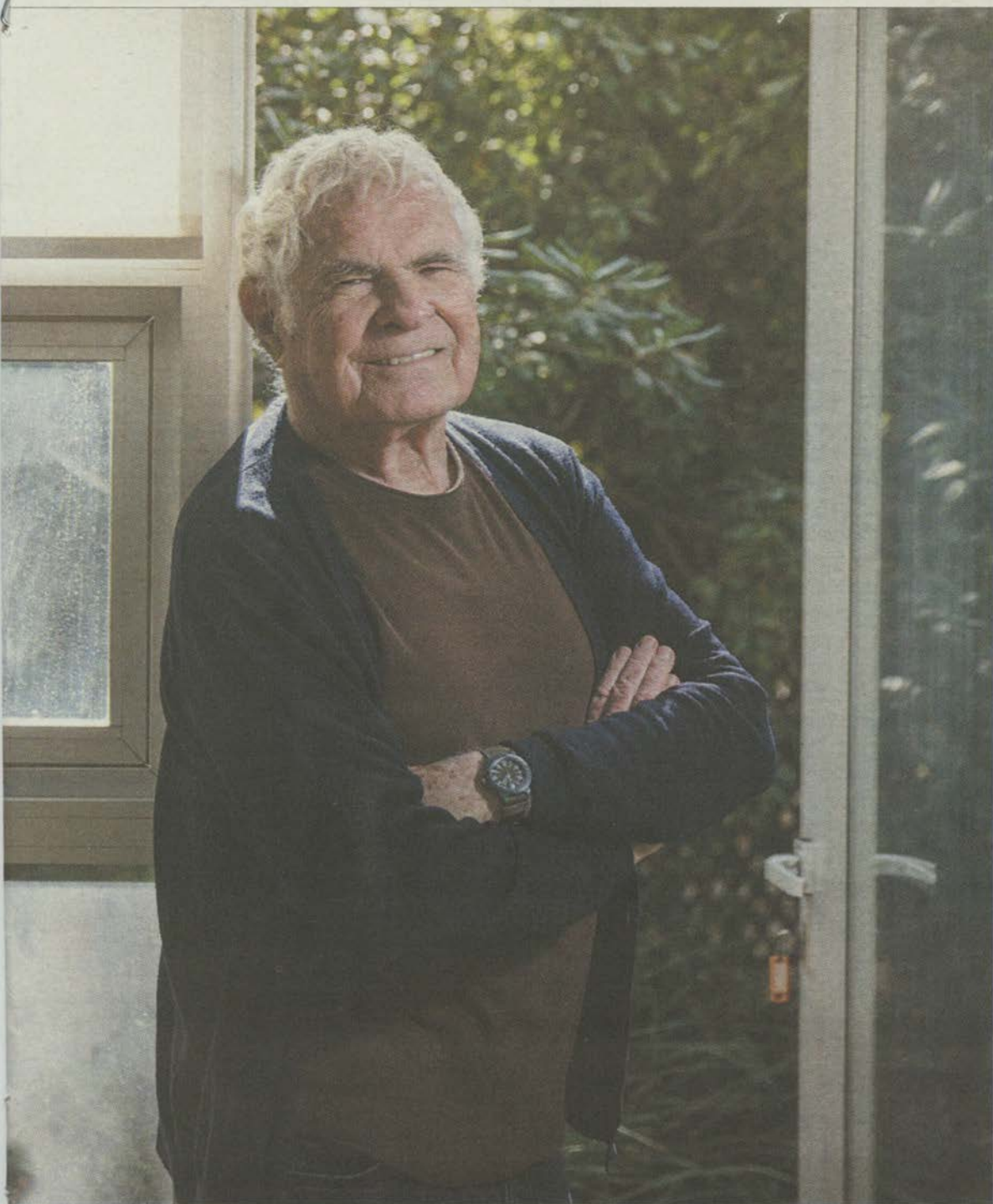

עולם של מתי מעט

פרופ' שמעון זנרבנק, חתן פרס ישראל לתרגום שירה, טוען ששירה איננה יכולה להיות פופולרית ועליה להיות שמורה בחוג סגור, אצל המשוגעים לדבר. לרגל ספרו החדש המכנס מבחר ממאמריו, הוא מספר על מלאכת המתרגם, מקונן על מצב הספרות בישראל ומסביר מדוע רק היום, בגיל 83, התפנה לעסוק בספרות יהודית

אריאל הורוביץ

צילום: הדס פרוש, פלאש 90

רביב, אלא של מעטים. "לפתוח את השירה", אתה כותב, "מוכנים - ומסוגלים - רק משוגעים לדבר". "כן. זו עמדת, ואני יודע שהיא לא פופולרית היום. יש היום בארץ נטייה לטשטש הברלים ולהסיר מחיצות, אבל אני חושב שההבחנה היא אחד העקרונות של החכמה, וההבחנה בין נמוך וגבוה חלה גם על השירה. כשם שאני לא מצפה מכל בר כי רב שיהיה מומחה למתמטיקה, כך אני גם לא סבור שהשירה צריכה להיות נחלתם של רבים. שירה היא עניין אינדיבידואלי, היא פונה למתי מעט. היא רבה מאוד פרטי, משהו של משוגעים לדבר, והיא לא צריכה להיות כלי לדעת הדוב או למגמות ולמחשבה כללית.

"העיקר בשירה הוא משהו מאוד מזויק, מאוד פרטי, מאוד סגור במידה רבה. המשוררים האהובים עליי הם לא משוררים שיצאו בהכרח לאומיות גדולות, וגם אלו שכן עשו זאת נחשבים לגדולים לא בגלל ההכרחיות הלאומיות שלהם, אלא בגלל השפה שלהם, בגלל הקונספציה הפרטית שלהם."

למרות שברכט, למשל, שאת מהזותיו תרגמת לעברית, לא נמנע משירה פוליטית, וזאת כלשון המעטה.

"ברכט אכן האמין שהשליחות של השירה היא במידה רבה פוליטית, אבל אפילו הוא, שהשירה הפוליטית שלו היא לעתים קרובות פרדוקסלית ומתוחכמת מאוד, לא כיוון את הכתיבה שלו להמונים. קח למשל את שייקספיר: בתיארונו השייקספירי היה מקום מיוחד לצופים ששילמו

בגיל 83 משקיף פרופ' שמעון זנרבנק, וזקד ספרות וחתן פרס ישראל לתרגום שירה, על מצב הספרות העברית, והוא מודאג. מהצעירים שלא קוראים ומהעברית ההולכת ומידלדלת. 16 שנים חלפו מאז פרש מהוראה באוניברסיטה העברית, שם לימד בחוג לספרות כללית והשוואתית, והזמן מאפשר לו להתפנות לתרגום ולמחקר: בביתו בעין כרם הוא שוקד כעת על תרגום קובץ שלישי משיריו של המשורר היהודי-גרמני פאל צלאן (לאחד "סודג'שפה" ו"תפנית-נשימה"), וכותב ספר על ולטר בנימין וקבלה.

בימים אלו רואה אחד ספרו "כוכות המשוגעים לדבר" (יריעות ספרים), קובץ מסות ומאמרים על ספרות ותרבות שפורסמו לאורך השנים בעיתונות ובכתבי עת. זהו הספר האחר-עשר פרי עטו של זנרבנק, לצד התרגומים הרבים, והוא עשיר ומרתק; הוא מפגיש את הקורא עם העולמות המגוונים של זנרבנק כמתרגם, כחוקר ספרות וכמבקר תרבות.

אין מקום לפובליציסטיקה

במאמר "כוכות המשוגעים לדבר", שעל שמו נקרא הספר, אתה מתפלמס עם דבריו של ניסים קלדרון, שרואה את השירה כדבר שצריך להיות נחלת הכלל, ולא רק נחלתם של "משוגעים לדבר". לתפיסתך, לעומת זאת, השירה איננה נחלתם של

בתחבולות פואטיות של חדיה ומשקלים: יש שירה שלא נברלת מפרווה, ולמעשה כותבת פרווה בצורה שירית, שכל הייחוד שלה הוא בקיצוץ השורות והניקוד; ויש שירה פוליטית, כמו זו של 'ערס-פואטיקה', שהיא בעייתית מאוד בעיניי. אני חושב שההידרדרות בשירה העברית התחילה בעקבות מה שמאיר ויזלטיר הכניס לשירה – היסוד האלים, הבוטה והאגרסיבי, שהעיב על שירה מעודנת יותר.

"משוררים כמו רן פגיס, למשל, נדחקו לפינה בגלל הבוטות הזו. ויזלטיר הוא משורר מצוי, אבל יש בו משהו מנקד עיניים, מפוצץ אחזניים. דוגמה אחרת היא יונה וולך, שגם בשירה שלה יש יסוד בוטה ואלים. השירה הזו גרמה למיץ צעקנות שנוכחת היום יותר ויותר, והיא משתלבת עם נושא העדתיות. אני מאוד מתנגד לשימוש בשירה כדי לסגוד חשבונות. אני מכיר בקשיים שנתקלו בהם מהגרים מארצות ערב, אבל להפוך את זה למשהו שמשפר את מעמד השירה? אני לא מקבל את זה."

למרות שלא מעט משוררים כותבים מתוך קושי מסוים, מתוך פצע שקיים בהם. גם <<

שני גרוש והיו עומדים לאורך כל ההצגה, ושייקספיר הניח שמה שמעניין אותם בחלום ליל קיץ' הוא רומן בין חמוד לבין פיה, ואילו השפה הנפלאה שלו הייתה מכוונת למתי מעט. אבל היום יש טשטוש של מחיצות, וזה קורה לא רק בארץ אלא גם בעולם, כאשר רמות כמו בוב דילן מקבלת פרס נובל לספרות. ברוד שחברי האקדמיה השוודית פשוט טעו בקטגוריה. אם הייתה קטגוריה של פרס נובל לזמר עם, דילן היה ראוי, אבל לא כמשורר."

אילו משוררים עבריים אתה קורא היום, ונהנה מהם?

"האמת היא שאני מכיר מעט מאוד. לפני עשרות שנים כתבתי בקביעות רשימת ביקורת ב'הארץ' וכך קראתי שירה עכשווית, אבל היום אני לא כל כך מתמצא במה שקורה. אני קורא

פה ושם את אפרת מישודי, את נטית בראל, את אלי אליהו, ומאוד נהנה. יש בחדד צעיד בשם אמיר מנשהוף שהוא משורר מעניין. אבל אני לא יודע אם נכתבת כאן שירה שמבטיחה גדולות ונצחיות. "אפשר לחלק את השירה בישראל לשלוש קטגוריות עיקריות", אומר זנרבנק, "יש שירה כמו של רודי מנור ואנשי כתב העת 'הו', שמתמקדת

אתה מכיר בכך.

"נכון, אבל השירה של 'ערס פואטיקה' הופכת את הפצע לנחלת הכלל, ולא לנחלת המשוגעים לרבד הפצע. לאלומות כמו זו של רועי חסן, שכותב 'שרפתי את הספרים של נתן זך', אין מקום בשירה, והיא חלק מהאלימות שדיבדנו עליה. אני לא רואה בשירה מקום לפובליציסטיקה, אלה שני דברים שונים לגמרי. אם אנשים רוצים להביע את הסבל של הסבא והסבתא שלהם או משהו מהסוג הזה, אז בסדר, זה יכול לפעול כשיר ברגע שהשיר משלך גם לכיוונים פואטיים אחרים, אבל במקרה של 'ערס פואטיקה', הצדחת של התכלית האידיאלוגית כל כך ברורה עד שזה כבר לא מעניין."

פראות וחופש פנימי

במאמר אחר בספר אתה מספר על חוויה שהייתה לך עם הסטודנטים שלך: נתת להם משימה לכתוב על הזיקה של משוררים עבריים כמו טשרניחובסקי ופוגל לתנועות מודרניסטיות בשירה האירופית, והם אכן כתבו, אבל את ההתלהבות האמיתית שלהם, את התשוקה שלהם, ראית דווקא כשביקשת מהם לכתוב על שיר של יונה וולך. מה גילית על עצמך ברגע הזה? "אולי גיליתי שיש טווח של הזמן שאני לא כל כך מודע לו, שאני מפגר אחריו כשאני שרוי בהיסטוריה של השירה ובשירה הגדולה של העבר. גיליתי גם את התמורות שחלו במנטליות של הסטודנטים לאורך השנים שבהן לימדתי. כסטודנטים צעירים חיפשנו בשירה משהו קודדני, סודי, ואילו היום מה שמנצח בשירה הוא משהו יותר חופשי. יש בתוכי צד שמאוד אוהב גם את זה. שירה בלי טיפה של שיגעון לא עוברת. כדי להיות אמיתית וכדי לחדוד לעומק, שירה צריכה לצאת מתבניות החשיבה המקובלות. הרבה משוררים גדולים היו מאושפזים חלק גדול מחייהם. "או יש מצד אחד היסוד החופשי והמטורף הזה, שקוסם לאנשים צעירים, ומצד שני, זה מביא לפעמים לגישה של 'הכול חולך', שכל מי שפולט כמה דברים באוויר כבר נחשב משורר. אני חושב שבעיקר הופתעתי מכך שהרד הצעיר נמשך אל הפראות של השירה של וולך, בעוד שמשוררים אחרים נראים להם מיושנים ומרדימים."

אבל מעניין שלמגמה הזו, של חיפוש היסוד החופשי והפראי בשירה, אתה לא בהכרח מתנגד. כמו שאתה אומר, זה קוסם גם לך.

"אני לא ממדד להתנגד לזה, ואני אפילו חושב שיש הרבה משוררים שמאבדים מוחם בגלל קונבנציונליות מחשבתית, או בגלל שהם לא מצוים, לא נתנים לעצמם את החירות הזו לחשוף דברים קשים, אלימים. יש כאן סתירה, נכון, כי ריבתי קודם על כך שהבוטות האלימות של וולטר גרמו להשתקה של משוררים אחרים, ומצד שני הפראות הזו היא גם תנאי לשירה. היא תנאי לשירה ובלבד שהיא נעשית במירה, ומתוך תחושה של חופש פנימי."

אתה מדבר על גישה של "הכול חולך", אבל האם אפשר בכלל לקבוע מסמרות אובייקטיביים בשירה? להגיד על שירה מסוימת שהיא "פובוה", ועל אחרת שהיא "גרוועה"?

"אני לא מאמין שאפשר לקבוע קדיטוריונים אובייקטיביים. בכלל, עצם ההגדרה של 'שירה' היא

צילום: משהו יחי פלאש 90

יש שירה פוליטית, כמו זו של 'ערס פואטיקה', שהיא בעייתית בעיניי. ההירדררות בשירה העברית התחילה בעקבות מה שמאיר ויזלטיר (בתמונה) הכניס לשירה - היסוד האלים, הבוטה והאגרסיבי, שהעיב על שירה מעודנת יותר

בעייתית מאוד, מכיוון שהשירה לא נקבעת על ידי נושא מסוים, או על ידי מילים מסוימות, ובסופו של דבר אתה מגיע לרדוד אביזן שאומר: "זה שיר מפני שאני אומר שזה שיר". יש כאן המון מקום לאינטואיציה, ואינטואיציה היא לא מרשם. צריך לחזק את האותנטיות של החוויה שמתוארת. אפשר לשפוט שירה, אבל זהו שיפוט סובייקטיבי. אפשר להיות אובייקטיבי בתיאור של מה משורר עושה, אבל כמעט בלתי אפשרי להעריך הערכה אובייקטיבית של השירה. אי אפשר לקבוע מסמרות בדברים האלה, וקשה מאוד אפילו לקבוע שמשורר מסוים מייצג פרשת דרכים או מהפך חשוב בשירה, מכיוון שסביב המשורר הזה יש תבונה שלמה של משוררים, ומי יודע מי החשוב מביניהם? לכן גם המבקר תמיד יציג את טעמו שלו, האישי."

עיסוק מאוחר ביהדות

שמעון זנרבנק נולד בתל אביב בשנת 1933, למד לתואר ראשון בחוג לספרות אנגלית באוניברסיטה העברית בירושלים, ולאחר מכן המשיך לדוקטורט בחוג לספרות כללית והשוואתית. בהמשך שימש שם פרופסור מן המניין ואף כיהן כראש החוג. עם היוצרים הדכים שתרגם נמנים פרנץ קפקא, צ'וסר ("סיפורי קנטרברי"), פאל צלאן, רילקה, הולדרלין וייטס; כמו כן תרגם מחזות של ברטולט ברכט ואת הסונטות של שייקספיר. לצד זאת ערך זנרבנק אנתולוגיות של שירה אנגלית וגרמנית, של שירי אהבה ושל שירה אימאג'יסטית ואקספרסיוניסטית, ופרסם ספרי מחקר על יצירתו של קפקא, על הזיקות שבין שירה עברית לשירה אירופית, וספרי מבוא להודאת שירה

ולהיסטוריה של השירה. בשנת 1996 זכה בפרס ישראל לתרגום שירה.

בשנים האחרונות צולל זנרבנק לחקר הקבלה, בין היתר במסגרת ספר שהוא כותב על הקשרים בין ולטר בנימין והקבלה. "אני קורא על הקשרים השונים שיש בתוך הקבלה ועל המבנים המרהיבים של אבולופיה והוזהר, ואני מוקסם לגמרי", הוא אומר. "דוב שנתיי לא עסקתי ביהדות: לא בשירה יהודית-דתית ולא בצרדים היהודיים של קפקא, למשל. היהדות לא העסיקה אותי."

למה בעצם? זה היה מבווון?

"אני לא יודע עד הסוף למה לא עסקתי ביהדות, אבל ככל הנראה הייתה לי התנגדות פנימית לזה. גדלתי בבית שלא היה זר ליהדות; אבא שלי למד ב'חדר' בגליציה, אבל מההתחלה הבית שלי היה מאוד אנטי-פוליטי. הורי היו ציונים גמורים ובאו ארצה בשנות העשרים, אבל אני היה קרוב לדעות של אחר העם ושל 'ברית שלום'. הוא מת כשהייתי בן חמש, ואמי המשיכה בכיוון הזה. הכרות המדינה, למשל, לא הייתה אידוע פוליטי מספיק חשוב ורחונו בבית שלנו. מאז ומעולם הצד הלאומי לא היה הצד הבלוט במחשבה שלי, ואולי זה השפיע על כך שבהרתי לא לעסוק בהיבטים היהודיים של היוצרים שחקרתי. זה לא עניין אותי מספיק."

"היום, למשל, אני צופה בסדרה 'שטיסל', אבל לקח זמן עד שהייתי מוכן לראות אותה. בשביל אדם כמוני, שהוא מאוד ישראלי, המגור החדרי נתפס כמשהו כל כך זר. אני לא מתגאה ברגשות האלה שלי, יש לי רתיעה מהם, אבל זו האמת - תמיד הייתה לי דות כלפי המגורים הללו. אשתי מאוד רצתה לראות את הסדרה והסכמתי, וזו סדרה מקסימה וחשובה, מפני שהיא מקרבת את המגור הזה לאנשים שיש להם הרתיעה הטבעית הזו. ייתכן גם שזו התרככות שחלה בי עם השנים."

שיר על שיר

אני רוצה לפנות לענייני תרגום. איך החלטת אילו יוצרים לתרגם?

"ברוב המקרים התחלתי לתרגם פשוט משום שאהבתי את הטקסט. צלאן, למשל, הרשים אותי מאין כמוהו, וכך גם שייקספיר בסונטות שלו. לא תרגמתי מתוך רצון להגיד את היצירות הללו לקהל הישראלי, או מתוך איוו שליחות חינוכית, אלא מתוך רצון להתמודד עם השפה של המשוררים והסופרים. לכן אני כותב בספר שתרגום הוא 'שיר על שיר'. אני חושב שפספסתי את האפשרות להיות משורר. כתבתי שירים בגיל צעיר, אבל גנזתי אותם. חשבתי אז שהם לא טובים מספיק, ושמשורר צריך להיות לגמרי פתוח ולבטח דברים שלא רציתי לבטא, או לא נהייתי משורר. אבל היה לי עניין גדול מאוד בשפה, ולהתמודד עם השפה של המשורר זה להפוך אותה לעברית."

מספרים שבמאה ה-18 היה צעיר גרמני בשם פרידריך ליאופולד שעסק בתרגום היאליאדה של הומרוס מיוונית לגרמנית, ובסופו של דבר הוא צירף לתרגום שלו הערת שוליים ובה כתב לקורא: "למד יוונית והשלך את תרגומי לאש". אתה רואה את התרגום כשיר על שיר, ואת משימת התרגום לאו דווקא בתרגום צמוד ומדויק של המקור. מהו, אם כן, התרגום, עבורך?

"יש בתרגום שתי אסכולות מרכזיות - יש מתרגמים שבשבילים העיקר הוא התרגום המדויק של המקור, ויש כאלה שהעיקר עבורם הוא הקבילות של השיר בעיני הקורא העברי. במשך הדבה שנים שלט בתרגום העברי הקונספט של הקבילות. קח למשל מתרגמים מהמאה ה-19, שתרגמו את 'דומיא ויליה' כ'דם ויעל', ואת 'פאוסט' של גתה הפכו לאלישע בן אבויה. למעשה, זו יצירה חדשה לגמרי. אחר כך, כאיזוף שכנגד למהלך הזה, מתרגמים לעברית ניסו להיות כמה שיותר נאמנים למקור, מבלי לנסות לשעבר כל דבר לתרבות שלנו. ולטר בנימין למשל מציג את זה כעיקרון מרכזי בתפיסה שלו: הוא סבור שמתרגם צריך להיות נאמן למקור עד כדי שבירת הקונבנציות של השפה של עצמו. אתה צריך לשבור את הכבלים של השפה שלך על ידי נאמנות לשפה החדה."

"אני חודד במידה מסוימת לקוטב של הקבילות. אמנם לא הייתי מתרגם את 'דומיא ויליה' כ'דם ויעל', אבל אני מאוד מאמין שהשיר המתורגם צריך להיות שיר עברי, שהוא יתקבל כשיר, אפילו על חשבון השיר המקורי. יש פתגם באיטלקית שקורא בין תרגום לבין בגידה. עבודה, הבגידה היא כאשר אני מתרגם שיר מילה במילה. המתרגמים הטובים ידעו לפשר בין שני הקטבים האלה - להיות נאמנים למקור, אבל עדיין ליצור שיר. יש היום לא מעט מתרגמים שהם יותר מדי נאמנים למקור, והם לא מוסרים את חודית השיר. הם לא יוצרים שיר."

מה זה אומר בפועל, בתרגומים שלך? האם תוותר על מילים מסוימות, או תוסיף מילים לשייר?

"זה אומר שאשמיט מילים מסוימות שלא מתאימות למשקל, או שאשמיט שם תואר. לפעמים אשנה את סדר המילים. תמיד זה יהיה מתוך שיקול של מה יותר חשוב ממה, מה ניתן להשמיט, מה הסחיי ומה לא. אני מנסה לא לבגוד בשיר המקורי, ועם זאת ליצור שיר עברי מפעים. אך בסופו של דבר, בהתייחס לציטוט שציטטת על האיליאדה - אין לי שום אשליה שאני כותב שיר שהוא יותר טוב מהשיר המקורי."

כלומר, הניסיון להתמודד עם שפת המקור של המשורר בהכרח נדון לכישלון?

"מה שנדון לכישלון הוא הניסיון למסוד את השיר המקורי בריוק כמות שהוא. אין מה לעשות: יש קשר בין חומריות המילים לבין התוכן, שקיים רק במקור. ההתמודדות אמנם לא מולידה את אותו שיר, אך היא יכולה להוליד שיר אחר. אני מסכים שהשיר המתורגם תמיד יהיה נחות לעומת השיר המקורי, אבל לפעמים יש מקרים שבהם שורה מסוימת יפה יותר בעברית מאשר בגרמנית, למשל."

קונים ולא קוראים

אף שזנרבנק רואה את השירה כנחלתם של מעטים, מצב הספרות במדינת ישראל מדאיג אותו: הזוגים לספרות באוניברסיטאות השונות הלכיים

ומידלדלים, התקציבים מקוצצים והצעירים כבר לא קוראים ספרים להנאתם. "אני רואה את זה אצל נכדיי", הוא אומר, "הם רבוקים לאיפר מהבוקר עד הערב ולא עושים כלום חוץ מזה. אין ספק שהטכנולוגיות החדשות שכובשות את הנוער הן אסון מבחינה חינוכית. הכול שם עובר ביעף: אי אפשר להתעכב על דברים, כמו בקריאה, אי אפשר להפנים דברים ולעכל אותם. זו בעיה חמורה. ויחד עם זאת, מוציאים כאן ספרים חדשים בקצב מסחרר. יש כאן פרדוקס שאני לא יודע להסביר אותו. למרות חוק הספרים שהיה למרות שמו"לים מתאחדים ואחדים פושטים את הדגל, ספרים ממשיכים לצאת כאן."

"חמי, שלמה גרוזנסקי, שהיה מבקר ספרות, סיפר לי שכשזנרבנק פרוטט הגיע לבקר בארץ לקחו אותו לראות את שברע הספר, והוא אמר: 'אנשים קונים ספרים, אבל האם הם גם קוראים אותם?'. זו שאלה טובה. קשה לי להגיד שאנשים קונים ספרים כדי להעמיד אותם על המדפים, אבל יש כאן סתירה לא ברורה בין ההיחלשות במעמד הספרות לבין שוק הספרים המשגשג."

זנרבנק מודה שאין לו פתרונות קסם שיהיבו את הספרות על הודו הצעיר. "לא במקרה אני לא שר הזינוך", הוא צוחק. "אין לי מחשבות לאומיות, יש לי מחשבות קטנות. ובכל זאת, אני חושב שזה צריך להתחיל מוקדם מאוד, כבר בבית הספר. צריך לזנוך את התלמידים לספרות ולתיבה. כשהייתי בתיכון היה לי מודה שלימד אותנו לחלק מאמר לראשי פרקים, ולחשוב על המבנה שלו. צריך לעשות מהפך רציני, מההתחלה, מבתי הספר, כדי שהספרות תשוב למקום הראוי לה."

מה עם פרוזה ישראלית? אתה קורא?

"לצערי אני לא קורא פרוזה חדשה בכלל, או אין לי דרך לדעת מה קודה לעברית של הפרוזה. לאחרונה קראתי את 'תשרין' של איימן סיכס ומאוד נהנית. אהבתי גם את 'סיטי' של רודר בורשטיין, שזה ספר מדק, ואהבתי גם את הספר האחרון של גרוזנסקי, 'סיס אחד נכנס לבר'. מסקרן אותי לקרוא פרוזה ישראלית, אבל אין לי זמן. כשאני מתרגם את צלאן, למשל, אני יכול לבלות ימים שלמים על שיר אחד, לשבור את הראש, לחפש במילונים, וכך גם בעבודה על ולטר בנימין. כל זה לוקח זמן, ואז לא נשאר זמן לפרוזה."

יש משוררים שעוד לא תרגמת ואתה חושב לתרגם?

"לפני חודשיים חשבתי לתרגם את השירה של ברכט. מצאתי לא מומן תיקייה שלי עם כמה תרגומים של ברכט, וחשבתי לתרגם את 'גלות המשוררים' לעברית, איכעם שנים אחרי התרגום של הרשב. אבל ניסיתי והחלטתי שזה לא בשבילי, אולי כי ברכט הוא פליטי מדי. יש לי תחום לתרגם יום אחד את אלה לסקר שילה, שאני אוהב, ולתרגם עוד מרילקו. אבל אם אספיק את הקובץ השלישי של צלאן, זה יהיה יפה מאוד. אין הרבה זמן ואני צריך להספיק." ●